

E. NAGY KATALIN, *Empíria és teória a helynév-szociológiában*

A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 53. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2021.
204 lap

1. A névkutatással foglalkozó szakemberek régóta kutatják a nevek világának törvényszerűségeit, külső és belső összefüggéseit, kapcsolatrendszerét. Az onomasztikát mint önálló nyelvészeti diszciplínát megalapozó kezdeti kutatások is rámutattak arra, hogy a tulajdonnevek világát nem érdemes zárt rendszerként kezelni. „[A] névadást nem lehet elszigetelten, csupán a nyelvi anyag alapján vizsgálni, hanem fel kell deríteni a nyelvi és névadásbeli jelenségek okait, indítékait, társadalmi alapjait” (BENKŐ 1949: 245–246). A névtani kutatások tudományközi érintkezéseinek köszönhetően fokozatosan interdiszciplináris határterületek alakultak ki.

A szociolingvisztikai szemléletmód térhódításával a társadalom és névhasználat összefüggéseit szem előtt tartó vizsgálati keretek még inkább előtérbe kerültek. A nevek keletkezésének, használatának, variabilitásának, ismeretének stb. szociológiai változók által való befolyásoltságát, összefüggésrendszerét a helynév-szociológia hivatott vizsgálni. E meglehetősen újszerű részdiszciplína fogalomkészletét és vizsgálati keretét a magyar névkutatásban BAUKO JÁNOS (2015, 2019) és GYÖRFFY ERZSÉBET (2018) fektette le. A társadalmi tényezők hatása – bár korábban sem került el a névkutatók figyelmét – az utóbbi időben egyre több névtani vizsgálat tárgyát képezi, s fokozatosan gyarapszik a témában megjelent publikációk sora.

A jelen írásunkban bemutatott kiadvány nem előzmény nélküli a magyar névtudományban, de azon meghatározó művek közé tartozik, melyek új távlatokat nyitnak a helynevek vizsgálatában. A kötet két nagy részből áll: az elméleti-módszertani alapvetést követően a szerző négy Hajdú-Bihar megyei településen végzett helynév-szociológiai vizsgálatának eredményeit teszi közzé.

2. Az első, a helynév-szociológia elméleti-módszertani háttérét bemutató részt hat fejezet alkotja. A szerző a terminológiai kérdések tisztázását követően számba veszi azokat a tényezőket, melyek meghatározóak egy névanyag szocioonomasztikai vizsgálata során. A helynév-szociológia eredményeinek bemutatásakor nem törekszik részletes tudománytörténeti számvetésre. A fejezet elején tisztázza, hogy a kötetnek nem célja az előzményirodalom részletes ismertetése; elsősorban az elméleti alapvetések bemutatására, összevetésére szorítkozik (11). Egyetért több jeles névkutató azon véleményével, mely szerint az onomasztika elméleti kerete a funkcionális nyelvészetbe illeszkedik leginkább. A helynév-szociológiát a névtanhoz tartozó olyan részdiszciplínaként írja le, melynek műveléséhez szerteágazó ismeretanyag szükséges, eredményei pedig több más tudományterület keretein belül is felhasználhatók. A szocioonomasztika kutatási területeit elsősorban BAUKO JÁNOS (2015) és GYÖRFFY ERZSÉBET (2018) álláspontjának összevetésével látatja. Szerzőnk jelen munkájában nyelven kívüli és névrendszertani szempontok vizsgálatával kíván hozzájárulni a terület eddigi eredményeihez.

Elméleti alapvetések esetében elkerülhetetlen, hogy terminológiai kérdések tárgyalására is sor kerüljön. E. NAGY KATALIN négy fontos névszociológiai fogalom – névközösségek,

kognitív és/vagy mentális térképek, generációs csoportok, névváltozatok – definiálásán túl számos elméleti és módszertani kérdésre keres és ad választ.

A névközösség fogalmát többféle szempontból közelítették meg az eddigiekben. Ezek összevetésekor szerzőnk megállapítja, hogy közös bennük a területiség meghatározó jellege. További kritériumként fogalmazza meg, hogy egy névközösség tagjai tényleges kommunikációs kapcsolatban álljanak egymással, illetve hogy ugyanannak a helynévanyagnak (az adott település valamennyi helynévének) jelentős részét közösen birtokolják. Az is nyilvánvaló – fejt ki E. NAGY –, hogy minél nagyobb egy település területe, annál valószínűbb, hogy lakosai több névközösséget alkotnak.

A névszociológia interdiszciplináris voltát az is bizonyítja, hogy terminusainak egy része más tudományok szakkifejezései közt is megtalálható. A *kognitív és/vagy mentális térkép* a földrajztudományban, a térképészetben, a szociológiában stb. is használatos kifejezés. E. NAGY rámutat e terminuspár kiforratlan voltára, mivel nemcsak szinonimaként, hanem eltérő jelentésben is használják őket. CSÉFALVAY ZOLTÁN és GYÖRFFY ERZSÉBET nyomán szerzőnk is megkülönbözteti a két fogalmat: „kognitív térképen a tér mentális reprezentációját értem, a mentális térkép pedig a kognitív térkép előhívása és aktuális megvalósulása, pl. rajz formájában” (16).

A szerző emellett a legújabb kutatásokra hivatkozva a generációs csoport fogalmának újragondolását javasolja, elsősorban a névhasználati tendenciák mentén. Mivel azonban kevés empirikus anyag áll rendelkezésre az egyes korcsoportok új szempontú kialakításához, jelen kiadványban is húszéves periódusokat alkalmaz (17).

A terminológiai kérdések tárgyalását a névváltozatok fogalmának tisztázása zárja. Szerzőnk egy névhasználati egységként kezeli az azonos (vagy közel azonos) szemantikai tartalmat kifejezőket (18).

A kötet soron következő része elmélet és módszer egyensúlyának fontosságára mutat rá. E. NAGY számtalan olyan szakmunkára utal, amelyek valós nyelvhasználati adatokat tükröző korpusz elemzését követően névelméleti alapkérdéseket foglalmaztak, illetve válaszoltak meg. Az élőnyelvi adatok gyűjtését a szerző a névszociológiai vizsgálatok elengedhetetlen feltételeként tartja számon, ezért kitér egyrészt a hagyományos helynévgyűjtés módszerének a bemutatására, másrészt a helynévismeret felmérésének lehetőségeire.

3. A kötet második részében az előzőekben bemutatott vizsgálati keretrendszer gyakorlati alkalmazásáról, annak eredményeiről olvashatunk. Szerzőnk négy Hajdú-Bihar megyei településen, Szentpéterszegen, Bakonszegen, Pródon és Bodaszőlőn végzett helynév-szociológiai vizsgálatokat. Mint megtudhatjuk, a négy helyszín területi, táji-termezeti szempontból két tömböt alkot. A Hajdúháton, a történelmi Hajdú megye területén található Pród és Bodaszőlő; Bakonszeg és Szentpéterszeg pedig a Berettyó–Körös-vidéken, a valamikori Bihar megye területén helyezkedik el. A vizsgálati helyszínek településtörténeti szempontból is különböznek. Bakonszeg és Szentpéterszeg az Árpád-kortól folyamatosan lakott települések. A középkortól önálló településként ismert Pród ezzel szemben a török időkben elnéptelenedett, később sűrű tanyahálózat alakult ki a területén. Bodaszőlő első írásos említése a 18. század közepére datálható, benépesülése is csak száz évvel később kezdődik. Ez utóbbi két település ma nem önálló, közigazgatásilag Hajdú-böszörményhez tartoznak.

A fenti települések helynévrendszerének névszociológiai vizsgálatát minden esetben helytörténeti bevezetés előzi meg. „A helynévhasználati kutatómunka terepeként szolgáló

térség történetének vázlatos ismerete szükséges feltétele a sikeres helynév-szociológiai elemzésnek, mivel a történeti körülmények kisebb vagy nagyobb közvetettséggel meghatározzák az ott élőknek a nevekhez való viszonyát is” (8). Ezt követi az adott település helynévanyagának adattári részletességgel történő bemutatása, majd a bel- és külterületet ábrázoló térkép.

E. NAGY KATALIN a települések névszociológiai analizését többnyire azonos szempontok mentén végzi el, viszont – helyeselhető módon – az adott helynévanyag sajátosságait figyelembe véve egyedi szempontok is megjelennek. Az életkor helynévismeretre gyakorolt hatása valamennyi településen a vizsgálat tárgyát képezte. A korábban megjelent munkák eredményeivel való összehasonlíthatóság végett szerzőnk húsz évenként elkülönülő generációs csoportokkal dolgozik. Vizsgálja a helynévrendszerek, valamint a foglalkozás névismerettel való összefüggéseit is. Az egyes névhasználói csoportok sajátosságait figyelembe véve Pródon követéses vizsgálatot végzett, a bakonszegi felmérésben a gyerekek helynévhasználati mechanizmusait tanulmányozta, Szentpéterszegen a nem és a helynévismeret összefüggéseit, Bodaszőlőn pedig az etnikai hovatartozás névismeretre gyakorolt hatását mérte fel.

A kötet egyik záróakkordjaként a négy településen elvégzett vizsgálatok eredményeinek összegzése, összehasonlítása olvasható. A bevezetésben is említett településtörténeti sajátosságok befolyásolják az adott lakosság helynévismeretét. A középkortól lakott településeken, Bakonszegen és Szentpéterszegen a nyelvhasználók a névkinsnek átlagosan legalább a felét ismerik. A közigazgatásilag sem önálló másik két településen – Pródon és Bodaszőlőn – gyengébb helynévismereti átlagok születtek. Egy adott helynév ismeretét befolyásolja az általa jelölt objektum belterülethez mérhető távolsága is: minél közelebb van a belterülethez, annál nagyobb eséllyel ismerik a nevét a nyelvhasználók.

Az életkor és a helynévismeret összefüggéseit vizsgálva E. NAGY megállapítja, hogy a névismereti átlagok korcsoportonként előrehaladva mindenhol növekednek, de a legidősebb és a legfiatalabb csoport névismereti átlaga közti különbség településenként eltér. A legkisebb eltérés (37 százalékpontos) Bodaszőlőn, a legnagyobb (55 százalékpontos) Pródon figyelhető meg.

A korábbi helynévgyűjtések tapasztalatát, miszerint a férfiak jobban ismerik az adott település helyneveit, szerzőnk vizsgálatai cáfolják. A legnagyobb eltérés, 10 százalékpontnyi, Szentpéterszegen látható, de ez sem a férfiak biológiai, sokkal inkább társadalmi nemével magyarázható.

A bodaszőlői névanyag tekintetében szerzőnk az etnikai hovatartozásnak a névismeretre gyakorolt hatásaira is kitér. A magyar és a cigány gyermekek névismerete közt nemigen figyelhető meg különbség. A második és a harmadik nemzedéki csoportban az eltérés mértéke 10–12 százalékpontos, a nem cigány lakosok jobban ismerik a helyneveket. A 60 év feletti cigány lakosság hiánya miatt a negyedik korcsoport helynévismeretének összevetésére nem adódott lehetőség.

A foglalkozás és a névismeret közti összefüggésekre vonatkozó korábbi kutatások eredményeit E. NAGY KATALIN vizsgálatai is megerősítették. A település határához kötődő foglalkozások művelői nagyobb mértékben ismerik az itt található objektumok elnevezéseit. Mivel ezen foglalkozásokat jellemzően férfiak űzik, a nemek közti helynévismereti különbségek okára részben magyarázatot is kaptunk. A pródi követéses vizsgálat egyik eredménye is alátámasztja a foglalkozás és névismeret közti összefüggést: a korábban munkanélküli adatközlő helynévismeretének 20 százalékpontnyi javulása a vízügyben való elhelyezkedésének köszönhető.

Szerzőnk dolgozatának zárásaként a helynév-szociológia lehetséges további vizsgálati területei felé nyújt kitekintést. Rámutat a gyermekek helynévismeretére és -használatára vonatkozó kutatások fontosságára, méghozzá a nyelvelsajátítás korai szakaszától kezdődően. A helynévismereti vizsgálatok tekintetében a nagyvárosi mikroközösségek szondázására irányítja a figyelmet, és hangsúlyozza a követéses vizsgálatok helynév-szociológiai alkalmazhatóságát. Nem elhanyagolható szempontként kiemeli a települések sajátosságainak (méret, topográfiai jelleg, helynevek száma stb.) és az adott települést alkotó névközösségek névismeretének összevetését.

4. E. NAGY KATALIN fentiekben bemutatott munkája a helynév-szociológia elméleti-módszertani előzményeit továbbgondolva, évekig tartó terepmunka eredményeként kialakított adatbázis vizsgálatára építve értékes ismeretekkel gyarapítja a magyar névtudományt. A kötetben közreadott tudományos eredmények jelentősége nemzetközi viszonylatban is mérvadó.

Hivatkozott irodalom

- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Oktatási segédlet. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BAUKO JÁNOS 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Magyar Névtani Értekezések 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–124.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

TÖRÖK TAMÁS
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3116-9875>
Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

VALI GANEA, Valea Sălăuței. Repere onomastice [A Szalóca-patak. Névtani adalékok]

Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020. 208 lap

1. Beszterce-Naszód vidéke egyike volt a Magyar Királyság leghegyesebb vármegyéinek; ma Románia része. Bár legfontosabb folyója a sebes folyású Beszterce, szintén ebben a megyében, a Radnai-hágó közelében ered a Nagy-Szamos, amelynek az egyik jobb oldali ága a Szalóca-patak (rom. Valea Sălăuței). A monográfia ennek a területnek a gazdag és változatos személynévanyagát mutatja be nyelvészeti, történelmi, társadalmi, földrajzi,